

Els colors de la memòria

→ ANDREU MAYAYO

PROFESSOR D'HISTÒRIA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

Aquell dimecres a la nit, la televisió havia anunciat la transmissió d'un programa musical de l'estrella de la cançó espanyola, Julio Iglesias. Sense cap mena d'explicació, l'espectacle musical fou substituït per una de les pel·lícules més emblemàtiques d'acció bèl·lica: «*Objetivo Birmania*». «Deu estar a les últimes», remugà el pare. No li'n vaig fer cas, feia setmanes que «estava a les últimes» i el «*parte del equipo médico habitual*» no em provocava ni fred ni calor. Preferia escoltar i repetir a cau d'orella els acudits d'aquell «*tiovivo instalado en el Pardo*». No hi pensàrem més i ens deixàrem seduir per la feina ben feta de Raoul Walsh i la bona planta d'Errol Flynn. Sempre m'ha quedat el neguit de saber si l'elecció d'aquest film tenia algun significat o bé havia estat una elecció a corre-cuita i, per tant, fortuïta, dels trasbalsats programadors de TVE. No crec que al «*Generalísimo*» li agradés gaire l'èpica d'un exèrcit que havia combatut els règims militars i feixistes dels seus aliats ni la personalitat d'un actor que s'havia atrevit a viatjar a Barcelona durant la guerra civil i manifestar, de pròpia mà, la seva simpatia i solidaritat per la República Espanyola. A Franco li hagués plagut més «*El Cid*» d'Anthony Mann, les simpaties polítiques de Charlton Heston i els pits maternals de Sofia Loren, i sobretot continuar guanyant batalles després de

mort. Franco, el «*vigía de occidente*», s'imaginava després de mort lligat al cavall —«*atadado y bien atado*»— i foragitant un cop més els enemics de la pàtria: «*la masonería, el comunismo y el separatismo*».

Sigui com sigui, aquella nit, els joves antifranquistes, ens colgàrem al llit contents i esperançats. Ens identificàvem amb aquells soldats arrengrerats als avions esperant de fer el salt, enmig de la jungla amb els seus ulls espantats i el pas decidit cap a l'objectiu final. La clandestinitat era una jungla plagada de paranys, l'aposta per un futur en llibertat implicava sacrificis, però ningú dubtava d'un «*happy end*». Ho havíem somiat tantes vegades que no podia ser d'altra manera. L'endemà, per primer cop, l'institut ens donava una bona notícia: una setmana de vacances. Franco, ara sí, havia mort. Era, recordem-ho, dijous, 20 de novembre de 1975. Birmania era a la cantonada, i el somriure solar d'Errol Flynn ho omplia tot.

Casualitats de la història i la voluntat, és clar, del Molt Honorable President de la Generalitat, Jordi Pujol, fan coincidir, gairebé, les eleccions al Parlament Català amb el vintè aniversari del traspàs del general Franco. Quan escric això, encara som a la fase de la catarsi

intrapartidària de la confecció de les candidatures electorals. Tanmateix, els sondeigs indiquen una nova majoria de CIU, un retrocés generalitzat de les esquerres i una alça important del PP. Per dir-ho ras i curt: vint anys després, els hereus del franquisme obtindran més consens electoral que els hereus del principal partit antifranquista, el PSUC, fins i tot als tradicionals barris obrers i el mitificat «cinturó roig». Res de nou, a les darreres eleccions generals i europees el PP ja se situà per davant d'IC a l'Hospitalet de Llobregat, de la mateixa manera que a les propassades eleccions municipals el PP obtenia més vots que IC-Els Verds a Nou Barris, de Barcelona. Així mateix, tot apunta a un relleu en el govern de l'Estat a favor del PP, a la propera primavera.

La derrota electoral reflecteix amb tota nitidesa els estralls d'una altra derrota més profunda i sagnant: la derrota cultural i social de les esquerres. Fa anys que es va exhaurir l'impuls propulsor dels valors d'esquerres, i l'hegemonia ha passat a mans de la dreta econòmica, social, cultural i institucional. Avui se'ns fa costa amunt explicar que els militants comunistes foren la gent més generosa en la recuperació de les llibertats democràtiques i nacionals del nostre poble; que un govern socialista és antinòmic d'una raó d'estat que empara els GAL o de persones que s'aprofiten econòmicament del seu càrrec públic; que l'esquerra és qui millor pot interpretar i defensar la catalanitat. Ens hem quedat muts i sense punts de referència. A tot estirar, de tant en

tant, repetim pels carrers la cançó de l'enfadós de la nostra tradició i ens refugiem en trinxeres sectorials i intel·lectuals. Dues preguntes són a l'ordre del dia: què ha passat, a Catalunya i al Món, en aquests vint anys?, i, què cal fer per a recuperar la direcció moral i intel·lectual de la nostra societat?

Difícilment podrem respondre aquests interrogants sense recuperar la nostra memòria, individual i col·lectiva, la nostra història, la identitat d'una cultura igualitària i solidària, la racionalitat i la modernitat generades per la Il·lustració i la Revolució Francesa, els valors morals de l'antifeixisme. Difícilment trobarem resposta si no sabem qui som i d'on venim. Difícilment ens en sortirem, si no sabem observar, escoltar i entendre els missatges quotidians del carrer.

En trenta anys hem passat del somni de Martin Luther King al malson de Farrakhan. En el somni antisegregacionista dels anys seixanta, participaven homes i dones, negres i blancs. En el malson dels noranta, el fonamentalisme islàmic identifica l'enemic pel color de la pell, l'ètnia o la creença religiosa, i foragita les dones de la vida pública reclouent-les de bell nou a la privacitat de la llar.

Els anys seixanta foren una dècada optimista. Les faldilles de les noies s'escurçaven a la mateixa velocitat que s'allargaven els cabells dels nois. Els temps estaven canviant. Els joves somiaven amb camps de maduixes i es pintaven les galtes de floretes, sota la consigna

«fes l'amor i no la guerra». Els anys setanta canviaren les coses, i de valent. Els nordamericans sortiren del Vietnam amb la cua entre les cames. Les dictadures militars del sud d'Europa feien figa. A Portugal, la revolució dels clavells feia fora Caetano, i a Grècia els coronels cedien el poder als civils. A Itàlia, els comunistes avançaven socialment i electoral i tenien les portes del govern a la punta dels dits. A França, la unió de l'esquerra aconseguiria guanyar les eleccions presidencials del 1981. No tot eren flors i violes, a Xile, per exemple, els militars, recolzats per l'administració nordamericana, avortaven l'experiència democràtica del govern de la Unitat Popular, presidit per Allende.

L'hegemonia cultural assolida per l'esquerra catalana als anys seixanta i setanta no es pot deslligar de la gran tasca de recuperació dels valors ideològics i dels projectes polítics dels anys trenta. L'experiència democràtica i d'autogovern republicana, l'especificitat del sistema de partits i d'organitzacions sindicals, la vitalitat dels moviments juvenils i de dones, l'empenta dels moviments de renovació pedagògica i de salut pública, l'atapeïda xarxa d'ateneus populars, entre d'altres, serviren de punts de referència per a la pròpia organització política, social i cultural, i d'elaboració programàtica dels anys setanta. La historiografia d'aquests anys, que hom ha qualificat de «front-populista», és un bon exemple d'aquesta recuperació plasmada, amb escreix, en els estudis i recerques, en la redacció de tesis doctorals i tesis de llicenciatura, en les revistes i la producció

editorial, en els congressos acadèmics i els debats intel·lectuals.

De la mateixa manera que els estudis sobre la transició democràtica poden servir-nos per a comprendre les raons de la derrota cultural de les esquerres, la recuperació de l'empenta ideològica i programàtica dels anys seixanta i setanta poden ajudar-nos a recuperar el fil roig de la nostra tradició, rica i reeixida, i projectar-lo amb força cap al futur. En aquest context cal situar i lloar la iniciativa dels amics de l'Hospitalet de Llobregat, acomboïats pel Centre d'Estudis, de recuperar la memòria antifranquista. Ho expressa prou bé en Jaume Botey quan diu: «la transició de la dictadura a la democràcia es va fer sobre l'oblit». De fet, ja ho posà blanc sobre negre Gregorio Morán en un llibre colpidor: «*El precio de la transición*».

L'ofensiva ideològica, historiogràfica inclosa, contra els valors de l'antifranquisme i els projectes polítics rupturistes començà ben aviat i avui ha aconseguit fer hegemonia. I en aquesta batalla cultural —cal dir-ho, perquè sinó no entendrem res—, el govern socialista ha estat el pitjor adversari. Recordo, a tall d'exemple, un programa de TVE sobre el desè aniversari de la mort de Franco en què es feia un repàs de l'evolució político-institucional espanyola. La qüestió no era el que es deia o com es deia, sinó les imatges que es feien servir. Les primeres imatges en color eren les del Rei jurant la Constitució a les Corts. Totes les seqüències anteriors, dels anys 1975-1977, eren en

blanc i negre. Amb premeditació s'ha via bandejat qualsevol filmació en color d'aquests primers anys. No cal ser un especialista en l'alfabet visual per adonar-se de la intencionalitat política d'aquesta acromatòpsia. Franquisme i antifranquisme eren les dues cares d'un mateix món protagonitzat pels «grisos» i, per tant, rebutjable. Per a qualsevol jove crescut amb la televisió en color el missatge era clar: la lluita antifranquista era la prehistòria, i la història començava amb el Rei. Més recentment, la sèrie dirigida per Victoria Prego sobre la transició ha hagut d'esperar un parell d'anys al calaix dels productors per ser emesa al bell mig de l'estiu i als diumenges a la nit. Sortosament la resposta positiva de l'audiència ha deixat en ridícul els responsables de TVE i obre les portes a l'esperança.

Fem memòria. L'any 1976 el Rei era un ninot, el seu pare, Don Juan, un polític diletant esperant que li toqués la rifa; Fraga, un John Wayne repartint mastegots pels carrers; Suárez un «tafur del Mississipi»; Carrillo, una llegenda viva mitificada pel franquisme i els militants comunistes; González, un encantador de serps; Pujol un «xirucaire» catòlic i de la «ceba» que admirava el model suec i proposava nacionalitzar la banca, i Tarradellas, «*connais pas*». Vint anys després, el Rei ha estat el motor del canvi democràtic; Don Juan, el gran conspirador demòcrata a través del seu «*alter ego*» Sáinz Rodríguez; Fraga, el democratitzador de la dreta espanyola; Suárez, la reencarnació de «El Príncep», de Maquiavel; Carrillo, un tigre de paper fos pels focus de la televisió;

González, el que ens ha fet europeus i de l'Insero; Pujol, el «virrei» de Catalunya, i Tarradellas, el president enyorat pels socialistes catalans.

Les dues grans contribucions espanyoles a la Història Universal del segle XX han estat, ben segur, la guerra civil i la transició democràtica. Mentre la primera posava l'accent en els valors de l'antifeixisme, la segona ha estat valorada com a model a seguir en els processos de democratització dels països iberoamericans i dels antics països del socialisme (ir)real. La transició democràtica espanyola ha estat un exemple paradigmàtic, en clau gramsciana, de revolució passiva —de revolució sense revolució, de canvi democràtic sense que les forces democràtiques fossin qui dirigís el procés de canvi— i de transformisme (principalment del Rei i del PSOE governamental). El resultat és ben palès: en aquests vint anys hem passat de protagonistes a espectadors.

La «ruptura» era impossible, diuen. Hagués conduït a una guerra civil, afirmen. Però s'obliden de Grècia i Portugal. «D'acord, però a Espanya no hi havia prou força per a imposar-la», sentencien. Comptat i debatut: els antifranquistes érem quatre gats. Potser la realitat catalana, majoritàriament rupturista, és l'arbre que no ens deixa veure el bosc d'una Espanya menys articulada socialment i amb una correlació de forces menys favorable a la ruptura política. Tanmateix, hi hauria molt a parlar i a discutir i no és ara i aquí el moment de fer-ho. Sigui com sigui, avui tothom reclama la paterni-

tat d'aquesta transició, qualificada pels politòlegs d'obra mestra d'enginyeria política. Només cal fer un cop d'ull a les darreres biografies de personatges com Don Juan o Torcuato Fernández Miranda. *Fins i tot hom explica com Alfonso Guerra ja dibuixà fil per randa les passes de la transició en una pissarra del Congrés de Suresnes (1974).*

Així, doncs, hem passat de protagonistes en blanc i negre a no sortir a la foto. Aquest és, si més no, el paisatge de la derrota cultural de l'esquerra. Avui ja no es tracta de menystenir el paper de l'oposició antifranquista, sinó de frivoltitzar-la com a pas previ al seu oblit. Fixem-nos en programes com «Classificació A.C.R.», produïts per TV3, en què la història queda reduïda a la simple anècdota divertida, descontextualitzada i buida de contingut.

El cas italià esdevé, així mateix, allixonador. El cinquantè aniversari de la fi de la Segona Guerra Mundial ha bandejat socialment i institucional la memòria de la Resistència. Els atacs ideològics i historiogràfics dels revisionistes de la Resistència s'amplificaren amb la caiguda del mur de Berlín i han aconseguit fer majoria. De fet, l'ocàs de la I República, de la qual tant es parla en aquests darrers temps, significa la fi d'una república basada en l'experiència històrica i els valors de la Resistència. L'ofensiva revisionista s'ha centrat en tres factors fonamentals: primer, la república democràtica no podia sorgir del mite fundacional de la Resistència, la qual incloïa els comunistes, força antifeixista però no democràtica; segon,

minimitzar la importància militar de la Resistència en la victòria sobre els nazi-feixistes, els principals protagonistes foren els exèrcits aliats; tercer, les represàlies i sagnants esdeveniments comesos pels nazi-feixistes foren deguts principalment a l'acció guerrillera dels partisans, en altres paraules, millor que no s'hagués mobilitzat ningú. Encara podríem afegir-hi un altre factor del tot conclouent: la nova República no podia sorgir d'una experiència que només afectà una part del territori.

En aquest context, els prestigiosos Instituts de la Resistència —principalment ubicats al centre i el nord del país—, esperonats per les organitzacions socials, polítiques i sindicals, així com per la mateixa Administració —recordem que la mateixa Democràcia Cristiana i els liberals participaren activament a la Resistència i formaren part dels comitès d'alliberament nacional (CLN)—, s'han anat marcint. Ara, noves investigacions són adreçades a desmitificar l'experiència de la Resistència a l'ensems d'endolcir determinats aspectes de l'experiència feixista. Així doncs, la mirada historiogràfica, per exemple, s'ha desplaçat dels voluntaris a les Brigades Internacionals als voluntaris italians que lluitaren amb les tropes franquistes. D'aquests, segons les recents investigacions, no tots foren una colla d'ingenus que no sabien on anaven, sinó que n'hi havia de convençuts, si més no, per les cinc pessetes diàries que l'estat feixista ingressava en un compte corrent familiar. En aquest sentit, segons les dades disponibles, resulta que una de les províncies amb més volunta-

ris feixistes fou una de les zones de més forta tradició obrera i esquerrana: Reggio Emilia.

La derrota cultural de l'esquerra italiana als anys vuitanta ha conduït a la fi de la «República nascuda de la Resistència», tal com pregonava la Constitució, i a la seva substitució per una altra república fonamentada en el futbol i la televisió. En altres paraules: el pas d'un sistema democràtic a un sistema polític mediàtic, caracteritzat per la llei del mínim esforç intel·lectual i la fascinació pel món de l'espectacle. Amb tot, la producció cultural d'esqueres italiana i la historiografia en particular, és prou rica com per a resseguir amb interès les seves empremtes. Recerques com les de Luisa Passerini sobre l'experiència feixista i antifeixista a la ciutat de Torí o iniciatives com les de l'Arxiu Audiovisual del Moviment Obrer i Democràtic són punts de referència de gran vàlua. Fins i tot, per als més esquerrans, val la pena citar el treball, a base d'entrevistes, de Romano Guiffrida: *«Maledetti Compagni, vi amerò. La sinistra antagonista nelle parole dei protagonisti degli ultimi vent'anni di conflitto»*, Roma, 1993.

Cal organitzar-nos i elaborar un programa de recerca, estudi i reflexió de la cultura democràtica, progressista i d'esqueres dels anys setanta i projectar-la a la realitat present. De models no n'hi ha i caldrà fer-nos, com sempre, un vestit a mida. L'exemple dels Instituts de la Resistència italians difícilment són exportables a casa nostra. Recordem que ells van guanyar la guerra

i nosaltres la vam perdre, la guerra i la ruptura democràtica. Per dir-ho d'una manera plàstica: Mussolini fou executat, i Franco morí al llit. La constitució republicana italiana, tal com suava esmentàvem, es fonamentava en els valors de l'antifeixisme; la nostra constitució democràtica legalitzava la monarquia engendrada pel franquisme i deixava intactes els poders fàctics. Aquí no va haver-hi ni depuració de l'exèrcit ni dels cossos de seguretat de l'Estat ni dels funcionaris. Malgrat això, cal fer un esforç per recuperar la nostra memòria col·lectiva, la nostra història.

Però, què vol dir recuperar la nostra història, els valors de l'antifranquisme? Em preocupa la memòria autojustificativa o de passar comptes. Tothom té dret de justificar els seus actes i de valorar críticament els posicionaments dels altres, però no crec que ens ajudi gaire a mirar al futur, passar factura de l'hipotètic revisionisme del PSUC o de la peculiar evolució d'aquells esquerrans convertits, a partir del 1982, en socialistes del poder i la menjadora. Tot plegat s'assembla massa a l'esterilitat del debat —revifat un cop més per Loach i el seu film *«Tierra y libertad»*— sobre la guerra i la revolució i les picabaralles entre psuqueros i poumistes. Mentre ens continuem mirant el melic de la nostra organització política no superarem la discussió sectària i, el que és més important, no aconseguirem projectar al present el ric i plural moviment social i cultural antifranquista.

Cal fer un esforç i analitzar els diferents moviments socials —sindicals, veï-

nals, estudiantils, de comunitats cristianes de base, de joves i dones, culturals i recreatius—, més enllà de l'òptica partidària i de la seva confluència en reivindicacions específicament polítiques. Canviar, si més no, el subjecte del nostre discurs i focalitzar la nostra mirada en el moviment real que aboli el franquisme dels carrers i places de les nostres ciutats. Omplir de colors, vius i llampants, el paisatge cultural hegemunitzat pels valors d'esquerres: el vermell de la solidaritat, el verd d'un creixement econòmic sostenible i d'unes ciutats habitables, el violeta de la igualtat home-dona, el blanc d'una cultura no violenta, el rosa de la diversitat sexual. Els colors d'una memòria, individual i col·lectiva, que, malgrat que han estat enfosquits, continuen vius entre nosaltres.

Caldria parar més atenció a les sèries televisives de consum massiu i popular produïdes aquests darrers anys per TV3. L'èxit dels serials «Poble Nou» o «Secrets de família» ens haurien de fer reflexionar sobre els valors que transmeten i els hauriem de comparar amb el d'altres sèries de producció espanyola o sudamericana. Tot i mantenint la mateixa estructura d'embolics i la centralitat de les dones —no endebades en són les principals consumidores—, no és igual la «Cristal» o la «Rubí» que la Rosa de «Poble Nou» o la Dolors de «Secrets de família». Mentre les primeres participen d'una cultura subalterna, les segones són el pal de paller de l'estructura familiar i refaran les seves vides fora del matrimoni. De fet, a «Poble Nou», tots els personatges posi-

tius són representats per dones, mentre que els homes palesen una subalternitat manifesta. Curiosament, l'únic personatge masculí positiu és un homosexual. El tractament de l'homosexualitat, en ambdues produccions catalanes, palesa, així mateix, una cultura oberta i tolerant.

Sovint ens oblidem que les mobilitzacions més massives i populars del carrer són les de caire festiu. Els anys setanta significaren una ruptura amb la concepció d'unes festes encotillades en locals i recintes tancats. La festa es traslladà al carrer, i la gent n'esdevingué la protagonista indiscutible. Malgrat el procés d'institucionalització per part dels ajuntaments, les festes majors i de barri mantenen un esquema essencialment popular i participatiu. El carrer continua sent un espai igualitari, si més no, obert a tothom. L'augment de col·les d'entitats folklòriques —esbarts, diables, castellers...— és un altre indicador de la participació i el protagonisme de la gent. D'una manera plàstica, el correfoc és la substitució de la processó.

El fenomen de «La trinca» seria mereixedor d'una tesi doctoral. «La trinca» condensa millor que ningú, fins i tot que els «Setze jutges», el catalanisme popular. Les cançons i els espectacles de «La trinca» condensen una tradició iconoclasta, anticlerical, de crítica àcida del poder establert i la vida quotidiana, que arriba a tothom i esdevé punt de referència insubstituïble de les festes majors. Massa sovint, també, les cançons compromeses de Raimon,

Llach i Pi de la Serra no ens han deixat veure la «Capella Sixtina» de la cultura popular, representada pels «frescos» de la «Festa Major» o el «Nou de trinca».

La normalització social, i ben aviat legal, de la vida de parella sense contracte matrimonial, la tolerància respecte a l'homosexualitat o el «top-less» a les platges, el rebuig cada cop més important del servei militar entre els joves, l'augment del voluntariat social i les organitzacions no governamentals de tipus solidari, són puntes d'un iceberg que caldria aprofundir i analitzar amb cura.

Per concloure: les cançons, el ball, el riure, la vida quotidiana, les relacions home-dona i la cultura del treball i el temps lliure, haurien de prendre un protagonisme central en el nostre discurs històric i polític. Explorar aquests àmbits en el passat i en el present ens poden ajudar a entendre molt més quins són els valors de la nostra cultura i subvertir l'ordre present.